

УДК [791 : 001] Матушевський (091) (045)
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.4.373>

Глона Жовта*

ПОГЛЯДИ Б. МАТУШЕВСЬКОГО ПРО РОЛЬ КІНЕМАТОГРАФА В НАУЦІ

Анотація: У статті розглянуто думки польського кінооператора Б. Матушевського – одного з піонерів кіновиробництва, про внесок кінематографа у науку в кінці 19 ст. Велику увагу приділено огляду двох його основних праць – «Нове джерело історії. Створення історичного кінематографу» («*Une nouvelle source de l'Histoire. Creation décineatographie historique*») й «Анімована фотографія, яка вона і якою вона має бути» («*La Photographie Animée, ce quelle est ce quelle doit etre*»), де викладено основні його твердження, що стосувалися важливості кінодокументів як історичного джерела та створення місць для їх зберігання, а також цінності кіно для медицини.

Ключові слова: історія кіно, історія науки, історичне джерело, Б. Матушевський, кінематограф

Постановка проблеми. Винайдення кінематографа у 1895 р. братами Люм'єр поклато початок створення низки фільмів і нової галузі. На кінець 19 ст. кіно фактично було кінозйомкою певної події чи явища, до прикладу, як «Прибуття потягу на вокзал Ла-Сьота»¹, а не художнім чи документальним у сучасному розумінні. В історичній науці використовується термін «кінодокумент» на позначення таких фільмів, у яких зафіксовано певний вид інформації за допомогою кінематографічної техніки у вигляді послідовно розташованих фотографічних зображень (кадрів), що може містити і звукові дані².

Один із перших, хто порушив питання про значущість фільмів-кінодокументів та їх зберігання у спеціальному місці був польський кінооператор Б. Матушевський (1856-?), який жив і працював у Російській імперії й у Франції, і який вважається одним із піонерів кінематографу. Про цього діяча мало що відомо і є неточності у роботах низки дослідників. Зустрічаємо поодинокі факти: про народження у 1856 р. у Пінчові (Польщі), про участь із братом Зігмунтом у товаристві навколо варшавської фотостудії «Paryska Fotografia Lux – Sigismund & Co» у 1895 р.³ або про заснування ним цієї фотостудії⁴, про вихід його брошур і

* Жовта Глона Іванівна – доктор філософії з історії, викладач кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6620-8272>; e-mail: kovtach8316@gmail.com

¹ Прибуття потягу на вокзал Ла-Сьота [Аудіовізуальний документ] / реж. Л. та О. Люм'єр. Франція, 1895. 1 відеофайл (50 с).

² Ємельянова Т.О. Кінодокумент // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Железняк М.Г. [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL: <https://surl.luh.gov.ua/uyxiix>

³ Deac Rossell. Boleslaw Matuszewski // Who's Who of Victorian Cinema. URL: <https://www.victorian-cinema.net/matuszewski>

⁴ Domínguez-Delgado R., López-Hernández M.A. In memoriam boleslaw Matuszewski: The origin of film librarianship / In Memoriam, Boleslaw Matuszewski: El origen de la Documentación Filmica // Proceedings of the Association for Information Science and Technology. 2019. Vol. 56. Issue 1. P. 1.

кінокартин, а також про його метод фіксації фотографій, який з'явився у брошурі «Les portraits sur maux vitrifés» («Портрети на білих вітринах») у 1901 р. Його діяльність у ці роки є важливою спадщиною раннього кінематографа⁵. Після цього практично відсутня будь-яка інформація про життя кінооператора, у тому числі і дата смерті.

Основні ідеї Б. Матушевського викладені у двох працях, виданих у 1898 р., «Нове джерело історії. Створення історичного кінематографа»⁶ («Une nouvelle source de l'Histoire. Creation décineumatographie historique»)⁷ і «Анімована фотографія, яка вона і якою вона має бути»⁸ («La Photographie Animée, ce guelle est ce guelle doit etre»)⁹, які недостатньо проаналізовані в українській чи зарубіжній історіографії. Зокрема, і порушена кінооператором тема про використання кінозйомки для наукових цілей і користь від такого застосування. Тому *метою статті* є характеристика поглядів Б. Матушевського про роль кінематографу у науці в кінці 19 ст. Для виконання мети необхідно поставити такі завдання: по-перше, визначити думки Б. Матушевського щодо значущості фільмів для історичної науки, зокрема як історичного джерела та створення кіноархівів; по-друге, розкрити ідеї щодо використання кінозйомки для природничих наук, а саме для медицини та користі від цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як ми зазначали, в українській і зарубіжній історіографії небагато досліджень, присвячених Б. Матушевському та його працям. Зокрема, є декілька біографічних розвідок – М.А. Лопес-Ернандес, Р. Домінгес-Дельгадо¹⁰ і М. Мазаракі¹¹, де увага зосереджена на періоді життя кінооператора, який припадає на роки раннього кінематографа. Варто зауважити, що подекуди є відмінності у трактуванні деяких фактів із життя діяча, що ускладнює реконструкцію його біографії. Інформація про роки у першій половині 20 ст. і до смерті практично відсутня. У статтях Т.О. Ємельянової¹², яка основну увагу приділяє розкриттю кіноархівів і трактуванню кінодокументів, частково згадується спадщина кінооператора як одного з апологетів цієї справи.

Побіжно про діяльність Б. Матушевського пишуть В.Н. Миславський у першому томі «Історія українського кіно 1896-1930: факти і документи»¹³ і Р. Тотиков у «Кінодокументалістика: генеза і розвиток: сучасні тенденції та технології»¹⁴ як про хроніста

⁵ *Deac Rossell. Boleslaw Matuszewski...*

⁶ Існує декілька перекладів назви. За порадою філологів, ми використовуємо прописаний варіант. Хоча у тексті йдеться не про заснування історичного кінематографа, а про створення місця зберігання.

⁷ *Matuszewski B. Une nouvelle source de l'Histoire. Création cinématographique historique. Paris, 1898. 12 p.*

⁸ Ми використовуємо термін «анімована фотографія», замість «жива».

⁹ *Матушевский Б. Живая фотография: чем она является и чем должна быть. С. 128-161. URL: <https://surli.cc/viadoc>*

¹⁰ *Dominguez-Delgado R., López-Hernández M.A. In memoriam boleslaw Matuszewski... P. 1-6.*

¹¹ *Mazaraki M. Boleslaw Matuszewski: photographe et opérateur de cinéma. Paris: Association française de recherche sur l'histoire du cinéma, 1995. 47 p.*

¹² *Ємельянова Т.О. Кінодокумент...; Ємельянова Т.О. Нотатки з історії кіноархівів // Архіви України. 2017. № 5-6. С. 56-74.*

¹³ *Миславський В.Н. Історія українського кіно 1896-1930: факти і документи. Т. 1. Харків: Дім Реклами, 2018. 680 с.*

¹⁴ *Тотиков Р. Кінодокументалістика: генеза і розвиток: сучасні тенденції та технології // Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 83. Т. 3. С. 86-93.*

політичних подій. Найбільш значущою публікацією щодо брошури Б. Матушевського «Une nouvelle source de l'Histoire. Creation décinematographie historique» є доробок архівіста Французької національної бібліотеки Ален Кару¹⁵, що детально характеризує внесок кінооператора у використання та збереження кінодокументів, і те, як це відбувалось у Франції й у наступні десятиліття. Темі поглядів кінооператора про значущість кінематографа у науці не присвячено жодного дослідження.

Джерельною базою є зазначені праці Б. Матушевського, опубліковані 1898 р. «Нове джерело історії. Створення історичного кінематографа» («Une nouvelle source de l'Histoire. Creation décinematographie historique»)¹⁶ зберігається у відкритому доступі мовою оригіналу – французькою. «Анімована фотографія, яка вона і якою вона має бути» («La Photographie Animée, ce guelle est ce guelle doit etre»)¹⁷ – лише у перекладі російською, оригінал на території Росії, що унеможливило доступ до першоджерела.

Виклад основного матеріалу. Б. Матушевський був один із перших, хто з появою кіно, почав говорити про значення кіно для науки. Саме він стверджував, що кінематограф має служити науці, котра його створила, а не бути розвагою¹⁸. Також він вважав, що використання кінодокументів може слугувати пропаганді науково-технічного прогресу як виняткове свідчення охорони прав винахідника, щоб захищати його інтереси, коли постане питання про патенти, а також як засіб навчання та вивчення¹⁹. Тобто, кінооператор уперше розглядав й обґрунтовував користь кінематографа для науки в сенсі практичного застосування.

Почнемо розглядати проблему з внеску Б. Матушевського в історичну науку. Фактично, автор був один із перших, хто почав знімати політичні події й усвідомлював важливість цих кадрів для історії. Він писав про те, що відзняв деякі моменти, пов'язані з коронацією російського імператора Миколи II, подорожами до імперії інших монархів та ювілеєм королеви Англії²⁰. Знаходимо інформацію про те, що у 1897 р. він зафіксував «Візит у Петергоф і Петербург кронпринцеси австрійської ерцгерцогині Стефанії»²¹, а також – поїздки президента Французької республіки Фелікса Фора до Санкт-Петербурга 1897 р. Саме остання подія наштовхнула Б. Матушевського на написання праці «Нове джерело історії. Створення історичного кінематографа» (1898). Під час приїду французький президент за протоколом мав віддати честь почесній варті імператора, що й зробив. Однак у німецькій пресі було написано про зворотнє. Кінооператор вказував, що у фільмі можна знайти підтвердження того, що французький президент дотримався етикету. Ця історія спричинила роздуми Б. Матушевського про значущість фільмів як історичного джерела та про створення кіноархіву для їх зберігання²². Варто зауважити, що для кінооператора важливо було окреслити фільми, які стали б значущими для історичної науки. Йдеться

¹⁵ Carou A. Une nouvelle source de l'histoire du cinéma, de Boleslas Matuszewski (1898) // BBF. 2012. T. 57. N. 1. P. 18-21.

¹⁶ Matuszewski B. Une nouvelle source de l'Histoire...

¹⁷ Матушевский Б. Живая фотография: чем она является и чем должна быть... С. 128-161.

¹⁸ Ibid. С. 130.

¹⁹ Ibid. С. 131.

²⁰ Matuszewski B. Une nouvelle source de l'Histoire... P. 12.

²¹ Миславський В.Н. Історія українського кіно 1896-1930... Т. 1. С. 122.

²² Carou A. Une nouvelle source de l'histoire du cinéma, de Boleslas Matuszewski (1898)... P. 18.

першочергово про кінодокументи, які висвітлюють політичні події або ж військові дії²³. Адже у 19 ст. в історіописанні домінувала подієва політична історія, де велика увага приділялася критиці джерел²⁴.

На думку Б. Матушевського, «анімована фотографія» мала б перетворитися на жвавий метод вивчення минулого, бо забезпечує реальне відтворення події у певному місці та часі без викривлення, що не потребуватиме залучення інших ресурсів, або додаткового дослідження. Крім того, фільми стали б ефективним методом навчання. Оскільки в книгах, створених для освіти молоді, можна віднаходити незрозумілий опис інформації, кінодокументи наочно і ретельно показали б у кадрах різні події, зокрема такі, як засідання дорадчої асамблеї, зустрічі глав держав, які збиралися скріпити союз і т.п.²⁵ Тому для вивчення історії Б. Матушевський пропонував залучати фільми, які детально відтворювали певні випадки та покращили б розуміння минулого завдяки зображальному відтворенню інформації.

Варто зауважити, що кінооператор акцентував на достовірності кінокартин як історичного джерела: «Кінематограф може не передати повної історії, але принаймні те, що він передає, є безперечним і є абсолютною кінематографічною правдою»²⁶. Основний аргумент кінооператора зводився до того, що кінодокументи не можна фальсифікувати чи підробити: «Звичайна фотографія дозволяє графічне ретушування, яке може доходити до трансформації. Але підійть і відретушуйте, однаково для кожної фігури, ці тисячу чи двісті тисяч майже мікроскопічних кадрів...! Можна сказати, що анімована фотографія має характер автентичності, точності та прецизійності, який належить лише їй»²⁷. Також автор стверджував, що кінофільми показують і відновлюють ті факти, які не може зберегти людська пам'ять, або її допоміжні засоби – аркуш паперу, малюнок, фотографія²⁸. Таким чином, автор вбачав у кінодокументах правдоподібне історичне джерело, яке зберігало чи не найбільше інформації і яке не можна було фальсифікувати, на відміну від фотографії, яка зазнавала ретушування.

Крім того, Б. Матушевський відстоював ідею створення музею або сховища для зберігання фільмів і став одним із перших, хто обговорював її втілення. Фактично, з цією метою була написана його праця «Нове джерело історії. Створення історичного кінематографа» як заклик до створення місця, де будуть зберігатися кінодокументи²⁹. Велику увагу кінооператор надавав державним інституціям, які мали відігравати центральну роль у цьому процесі, відбираючи найкращих операторів для зйомки всіх подій історичного значення та встановлюючи обов'язковий депозит для відзнятого матеріалу. На думку автора, колекції мали поповнюватися за рахунок пожертв, покупок, заповітів, обміну тощо. Б. Матушевський говорив про можливість переповнення колекції. Тому комісія повинна була суворо відбирати значущі кінодокументи у кожній галузі, щоб виключити

²³ *Matuszewski B.* Une nouvelle source de l'Histoire... P. 7.

²⁴ *Стельмах С.П.* Історична наука // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2005. URL: <https://surl.lujkiw>

²⁵ *Matuszewski B.* Une nouvelle source de l'Histoire... P. 7.

²⁶ *Ibid.* P. 9.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Матушевский Б.* Живая фотография: чем она является и чем должна быть... С. 131.

²⁹ *Емельянова Т.О.* Нотатки з історії кіноархівів...С. 60.

все, що призначене винятково для розваг. Це забезпечило б їх класифікацію та каталогізацію³⁰. Таким чином, кінооператор активно виступав за ідею створення місць для збереження кінодокументів та акцентував на відборі фільмів, які мали потрапляти до колекції.

Також Б. Матушевський визначав користь кінодокументів для військової справи. Зокрема, для запам'ятовування будь-якої інформації солдатами. Завдяки власному спостереженню автор помітив легше засвоєння побаченого військовими, і це дало йому зробити замітку про користь нового способу документації для армії і навіть говорити про створення історії полків³¹, або у сучасному розумінні – автор пропонував створити військову історію.

Велику увагу Б. Матушевський приділяв важливості кінематографа для природничих наук. Адже, кіно відтворює будь-яке явище і може принагідно продемонструвати його повторно. Також автор наголошував, що у галузі медичних наук кінематограф почав займати «особливо помітне місце»³². Зокрема йдеться про відтворення хірургічних операцій. На його думку, розвиток хірургії значно пришвидшився б, якщо б у кінострічці показували якусь частину операції, вдало зроблену лікарем-професіоналом. Це, у свою чергу, принесло б велику користь молодим практикам, бо доставка трупів для навчальних операцій студентів відбувалася нечасто й учень-хірург міг навчитися вмілому користуванню інструментами завдяки побаченому на екрані. Крім того, кінооператор наголошував, що новий «кінематографічний метод» міг би позбавити фізіологів від повторення вівісекцій, які є «морально важким» і «непристойним» видовищем³³. Тобто відтворення у кінематографі операцій сприяло б навчанню медиків і полегшило б їхню роботу.

Ще однією сферою у медицині, де можна було ефективно застосовувати кінематограф, на думку Б. Матушевського, була неврологія. Основним завданням оператора була б зйомка пацієнтів, які мали або неврологічні захворювання, або ж залежність: «Можна нарешті застосувати з користю новий винахід для підбору та вивчення ходи та рухів спостережуваних [пацієнтів] при деяких розумових розладах (зокрема при алкоголізмі). Але особливо корисним став би кінематограф для [діагностики різних нервових хвороб]»³⁴. Окрім того, кінооператор враховував і проблеми, які були при фіксації хвороб. Зокрема, йшлося про деякі неточності у визначенні характеру хвороби, коли тремтіння у хворих при високій температурі тіла поєднувалося з природним тремтінням самого кіноапарата при зйомці. Однак автор зазначав, що при багатьох неврологічних захворюваннях, де відбуваються періодичні рухи голови і тіла, конвульсії та різні скорочення м'язів, зокрема під час істерії та епілепсії, можна зафіксувати за допомогою камери. Також збереження матеріалів, за твердженням Б. Матушевського, дасть змогу порівнювати випадки, коли подібне вже траплялося у медичній практиці, але його не можна відтворити³⁵. Таким чином, роль кінематографа в неврології полягала у

³⁰ Carou A. Une nouvelle source de l'histoire du cinéma, de Boleslas Matuszewski (1898)... P. 19.

³¹ Матушевский Б. Живая фотография: чем она является и чем должна быть... С. 138.

³² Ibid. С. 134.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibid. С. 135.

³⁵ Ibidem.

спостереженні стану пацієнта за допомогою зйомки, де фіксувалися відхилення у поведінці хворого, і збереження фільмів у лікарнях, що давало змогу порівнювати клінічні випадки.

Крім того, Б. Матушевський почав зберігати фільми з відтворенням нервових захворювань. Він сам про це писав, вказуючи проведені ним кінозйомки (з 1897 р.) людей з нервовими розладами у лікарнях Санкт-Петербурга та Варшави. Однак оператор зіштовхнувся з деякими труднощами при роботі камери, яка робила зображення недосконалим. Тому він намагався виправити фіксацію: «знайти найкращий спосіб просування плівки в апараті і завдяки цьому досягти – якщо можна так висловитися – постійності в зображенні руху». Коли це вдалося, то Б. Матушевський написав різним французьким дослідникам, щоб дізнатися їхню думку щодо можливого застосування кінематографа для спостереження захворювань. На його прохання відгукнулося чимало лікарів із французьких шпиталів, яким він представив «велику кількість цікавих випадків» 1898 р.³⁶ Достеменно невідома кількість фільмів, які були показані медикам, але кінооператор говорив про народження медичної кінематографії з цього року. Нам складно погодитися з таким висновком Б. Матушевського, бо перші кінозйомки у медичних цілях провів ще 1893 р. французький учений Е.-Ж. Маре щодо рухливості та гнучкості тіла³⁷. Однак польського кінооператора можна віднести до одного з фундаторів медичного кінематографа.

Також на підкріплення тези про переваги застосування кінематографа для медичних цілей Б. Матушевський наводив приклади кінозйомок лікарів, які знімали або ж хірургічні операції, або ж досліди та фіксували певні явища. Найбільшу увагу в праці оператор надавав роботі лікаря Є.-Л. Дуайєна, який був медиком-практиком. Саме за ним було зроблено кінозйомку хірургічних операцій: при краніотомії (трепанції черепа) та при гістеректомії (видалення матки і шийки матки). Проекцію операцій лікар представив на екрані спочатку в Единбурзі, у Британській медичній асоціації (29 липня 1898 р.), потім у Парижі, у Палаці вчених товариств перед аудиторією, де перебували члени хірургічного конгресу (21 жовтня 1898 р.)³⁸. Це, у свою чергу, порушувало перед тогочасною науковою спільнотою питання про застосування нового методу фіксації в медицині та його обговорення лікарями.

Навчання хірургії за допомогою кінематографа викликало чимало дискусій. Зокрема, йшлося про нечіткість зображень при оперуванні, що позбавляло студентів розуміння певних деталей при хірургічному втручанні³⁹. І тому було складно повністю використовувати кінематограф у медицині для освітніх цілей.

Висновки. На думку Б. Матушевського роль кінематографа в науці була важливою, бо кінь походить від науки та мало практичне значення. Для історії кінодокументи були значним історичним джерелом, яке точно відтворювало події без спотворення і яке складно було фальсифікувати. Для їх зберігання Б. Матушевський пропонував створити спеціальне місце, куди ретельно відбиралися б кінокартини. Для медицини, за твердженням Б. Матушевського, кінематограф приніс би користь у хірургії, бо знімав операції, які можна

³⁶ Ibidem.

³⁷ Marey E.-J. Marey Films (XII): Body motions. 1893. URL: <https://surl.li/fwexoe>

³⁸ Матушевский Б. Живая фотография: чем она является и чем должна быть... С. 136, 137.

³⁹ Ibid. С. 136.

було повторно демонструвати для освітніх цілей, що викликало дискусії через технічні. Також – неврології, бо давав змогу фіксувати захворювання та зберігати записи клінічних випадків для порівняння. Фактично, Б. Матушевський був одним із фундаторів медичного кінематографа та ідеї створення кіноархівів.

До перспектив дослідження варто віднести: реконструкцію життя Б. Матушевського у першій половині 20 ст.; аналіз доробків кінооператора про роль кінематографа для військової справи чи для вивчення побуту і традицій населення, а також для промисловості. Крім того, можна звернути увагу на погляди діяча щодо потенціалу кіно у навчанні різних прошарків суспільства.

Iлона Zhovta

Thoughts of B. Matuszewski On the Role of Cinema in Science

Abstract: The papers highlight the thoughts of the Polish cinematographer B. Matuszewski, one of the pioneers of film production, about the contribution of cinema to science at the end of the 19th century. Not enough information has been preserved about the figure and his activities. Much attention is paid to the review of his two main works – ‘A New Source of History. Creation of Historical Cinema’ (‘Une nouvelle source de l’Histoire. Creation décinatographie historique’) and ‘Animated Photography, What It Is and What It Should Be’ (‘La Photographie Animée, ce guelle est ce guelle doit etre’), which set out his main statements regarding the importance of film documents as a historical source and the creation of places for their storage, as well as the value of cinema for medicine.

The results of the study prove that the cinematographer paid great attention to films as historical sources, which, due to his opinion, was one of the reliable sources according to the accuracy of the reproduction of an event or phenomenon, and according to the impossibility of falsification, unlike photograph. To preserve the films, according to B. Matuszewski, a place was needed where they would be finally selected and cataloged. For medicine, cinematography should successfully play an important role, in particular, in such fields as surgery and neurology. Also, it was useful for recording surgical interventions and for training doctors, which was based on experience of B. Matuszewski, as well as other doctors. The latter caused discussions due to technical problems. There was the blurriness of the image during the operation. For neurology, the filming of neurological diseases and the comparison of clinical diseases were useful. Therefore, in conclusion, it is worth noting the importance of the role of cinema in science, according to B. Matuszewski, which was based on practical significance and for educational purposes. In fact, the cinematographer became one of the founders of the idea of creating film archives, as well as the direction of medical cinematography.

Keywords: history of cinema, history of science, historical source, B. Matuszewski, cinema